

Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba

Mehmet ÖZDEMİR*

“...yüksek dağlar ve evliyalar hürmetine...”

Özet

Bu makalede, Türk kültüründe dağ kültü kapsamında büyük bölümü Giresun il sınırları içerisinde yer alan Halbaba dağı ve bu dağda yaşadığı düşünölen Halbaba isimli derviş hakkında anlatılan memoratlar, ismini taşıyan dağdaki inanışlar, törensel uygulamalar, vb. incelenmiştir. Buna yönelik olarak ilkel toplumlardan itibaren dağların kutsallığına olan inanç hakkında bilgiler verilerek dağ ve evliya kültü hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmada dağ kavramının mitolojideki ve eski Türk inançlarındaki önemi hakkında açıklayıcı bilgiler verilerek Halbaba dağının önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca son yıllarda yazılmaya başlanan Halbaba anılarından hareketle Halbaba'nın kültürel ve dinsel yönü değerlendirilmiştir. Halk arasında ulu, yüce, mukaddes bir dağ olarak görölen Halbaba, Giresun halkının yayla yaşayışı sırasındaki en sık uğrak yerlerinden bir tanesidir. Yaylaya çıkıp köylere/şehirlere geri dönenlere sorulan ilk soru “Halbaba'ya çıktın mı?” şeklindedir. Sözü edilen bu dağ, adeta bir kültür volkanıdır. Bu kapsamda ilk olma özelliği taşıyan çalışma Halbaba'nın akademik ortama taşınmasını sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Giresun, Akılbaba/Halbaba, evliya, memorat, halk inançları, dilek tepesi, adak.

The Mountain Cult and the Eminent Mountain in Turkish Culture: Halbaba

Abstract

In this article, part of the Turkish culture, the cult of the mountain, is a large section of the province Giresun where it is believed that Halbaba had lived, and described his memorates, bearing the name of the mountain beliefs, ritual practices, and so on, has been examined. To address this, assessments were made from the primitive societies who gave information about the mountain on the belief in the sanctity of the mountains and on the cult of saints. In the study of the concept of mountain mythology and ancient Turkish beliefs, tried to give descriptive information on an explanation on the importance of the Halbaba mountain. Also in recent years, it has started to be written that Halbaba's memories are being remembered evaluating the cultural and religious aspects of Halbaba. In the midst of the folk great eminent, Halbaba is seen as a holy mountain, for Giresun's people that live in high plateau [yayla] and is one of the most commonly visited place. When leaving high plateau, returning to villages or cities, the first question formally asked is “Have you come from Halbaba?” The mentioning of this mountain is almost like a volcano/mountain culture. In this context, the first study distinguishes the academic environment of Halbaba.

Key Words: Giresun, Akılbaba/Halbaba, saint, memorate folk religions, adjuration peak, vow.

* Türk Halkbilimi Araştırmacısı, mehmet_ozdemir@outlook.com.tr

Giriş

İnsanoğlunun yaşamıyla birlikte ortaya çıkan inanç sistemleri, ilkel toplumlardan günümüzün modern toplumlarına değin çeşitli değişim ve dönüşümlerle birlikte varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Sözü edilen bu inanç sistemleri, bir takım kültürler, din hüviyeti kazanamamış bir takım pratikler ve çeşitli dinler bünyesinde yer alan ritüellerden oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen dağ kültürünün¹ ya da dağların kutsallığına olan inancın, ilk olarak kabile hayatı yaşayan ilkel toplumlarda ortaya çıktığı, sosyal yaşamdaki değişim ve dönüşümlerden belirli ölçülerde etkilenecek günümüze kadar varlığını sürdürdüğü yapılan çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur. İkel toplumlardan modern toplumlara, dağların kutsal sayılması çeşitli ortak özelliklerden kaynaklanmaktadır. İkel toplumların inançlarında dağlar, ilahların ikametgâhı olduğu için önemli mekânlar arasında yer alırken daha gelişmiş dinlerde ise dağların kutsallığı Tanrı'nın yüceliğini ve aşkınlığını sembolize etmelerinden ileri gelmektedir. Öyle ki dağların bulunmadığı yerlerde insanlar, Tanrı'ya yaklaşmak için çeşitli kuleler yapmışlardır. Bâbil Kulesi, Mezopotamya'daki zikkuratlar, Meksika'daki Teocalli piramitleri sözü edilen yapılar arasında yer alır (Harman, 1993,s.400).

Çeşitli inanç sistemlerinde dağlarla ilgili kimi zaman benzer, kimi zaman da farklı inanışlar bulunmaktadır. Kaldeliler, "Aralu", Grekler ise "Olympos" dağını Tanrı'nın ikametgâhı olarak görürler. Çin imparatorları dağların zirvesinde Tanrı'ya kurban sunarlar. "Sinâ", Yahudilik ve İslam'da Tanrı'nın tecelli ettiği ve Hz. Musa ile konuştuğu yer olduğu için kutsal kabul edilirken "Fuji-Yama" ise dünyanın eksenini kabul edilir. Uzakdoğu kültüründe "Himalaya" dağların kralı, "Meru" dünyanın eksenini, "Kailâsa" Tanrı Şiva'nın ikametgâhıdır. Tibet inançlarında dağlar, semanın direkleri veya yerin kazıkları, hatta ülkenin ilâhları, mekânın efendileri olarak kabul edilmektedir. Dünyanın merkezini teşkil eden kutsal dağ inancı Ural-Altaylar'da, Cermenlerde hatta Malakka pigmeleri gibi ülke ve toplumlarda da görülür. Mezopotomya'da merkezi bir dağ gökle-yeri birleştirmektedir. Hristiyanlara göre Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer olan Calvaire (Aramice Golgata) tepesi dünyanın merkezinde bulunmaktadır ve hem semavi dağın zirvesi hem de Hz. Adem'in yaratıldığı ve defnedildiği yerdir(Harman, 1993,s.400). Yine bunların yanında "Cudi, Ararat, Ağrı, Zeytinlik, Hira, Uhud, Ararat" vb. gibi dağlar, çeşitli inanışlara konu edilen ve kutsallık atfedilen dağlar arasında yer alır².

Oğuzlardan itibaren Türkler dağların güzelliğine tutkunderlar. Dağların üzerine ya da yakınlarına kurulan yayla ve obalar Türklerin doğal yaşam alanları arasındadır. Bu dağların suları da onlar için ayrıca mukaddestir (Ögel, 1995,s.453). Bütün milletlerde olduğu gibi Türklerde de dağ kültürü inancı vardır. Kutadgu Bilig'e göre dağlara ulaşmak başlı başına bir olgunluk göstergesidir (Ögel, 1995,s.426). Ünver Günay ve Harun Güngör "Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi" isimli eserinde Türklerde dağ kültürünün Gök Tanrı inancıyla ilgili olduğunu belirterek dağların göğe yakınlığı sebebiyle kutsal kabul edildiğinin ve Tanrı makamı olduğunun altını çizerler. Bu sebeple, Gök Tanrı'ya kurbanların hep oradan sunulduğunu belirtmişlerdir. Aynı araştırmada, eski Türklerde dağların, insanlar gibi konuşan, duyan ve hatta evlenip çocuk-çocuk sahibi olan ruhî varlıklar olduğu bilgisine de yer verilmiştir. (aktaran Ecer, 2011,s.101).

Dağ, Türklerde özel önem arz eden bir kültürdür. Türk tarihi boyunca dağa atfedilen önemin izlerine Türk varlığının hüküm sürdüğü bütün coğrafya ve uygarlıklarda rastlamak mümkündür. Göktürklerin merkezi konumundaki Ötüken, aynı zamanda kutlu bir dağdır. "Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan Demir Dağ'ın yedi kat olduğuna inanılır" (Kalafat, 2010, s.141). Doğu Türklerinde Ötüken, Batı Türklerinde ise Tanrı Dağları, Türklerin kutlu ve mukaddes dağlarından (Ögel, 1995, s.439). Oğuzlarda dağların ruhları olduğuna inanılmıştır. Dağlara ata, baba gibi isimler verilerek dağların kişileştirildiği örnekler çoktur. Bu kapsamda "Oğuzlar, dağlarla konuşurlar, dağlara dua ve beddua ederler, dağların yaşlanıp yıkılmasından korkarlar, dağlardan esenlik dileyip geçit vermesini isterler"(Ögel, 1995,s.441). Yine dağlarla ilgili "şifa dileme, yemin etme, selam verme" vb. gibi (Ögel, 1995,s.441) pek çok uygulama görülür. Mitolojide dağların ruhlı ve bu sayede canlı olduğu anlayışı bugünkü ortamda tamamen olmasa bile birçok ritüel aracılığı ile canlılığını korumaya devam etmektedir. Türk kültür sistemi içerisinde dağlar yüceliğin simgesidir. Bu anlayışın yerleşmesinde kuşkusuz Gök Tanrı İnancının etkisi büyüktür.

¹ Kült (culte) kelimesi aslen Fransızca olup; kelime anlamı itibarıyla "tapma, tapınma, din, dinî tören, ibadet, ayin" (www.tdk.gov.tr) anlamlarına gelmektedir. Ayrıca "Tanrı'nın özel sevgisine mazhar olmuş varlıklara gösterilen saygı anlamına" (Ecer, 2011, s.101) da gelir.

² Dağ kültürüne ya da dağların kutsallığına olan inanış tüm medeniyetlerde görülür. Bu konuda daha detaylı bilgi için ayrıca bakınız: Tanyu, Hikmet, (1973), Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Türklerin Gök Tanrı'ya ulaşmasında en önemli nokta konumunda olan dağlar, diğer pek çok dinde de peygamberler ile Allah'ın buluşma (Tûr, Hira vb.) noktasıdır.

Türkler, kutsal dağlarla ilgili düşüncelerini Anadolu'da tekrar canlandırmışlar ve buraları yaşanabilir mekânlar haline getirmişlerdir (Duymaz ve Şahin, 2008,s.118). Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı XI. yüzyıldan itibaren Orta Asya merkezli olan dağ kültürü de Türklerle birlikte Anadolu'ya taşınmıştır (Ocak, 1993,s.402). Türklerle birlikte Anadolu'ya gelen dağ kültüründe İslam dininin etkisiyle birliktebirtakım değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Sözü edilen bu etki sonucunda İslamiyet çevresinde şekillenmiş kutsal dağ inancının oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. “İslamî bir görünümle birlikte mübarek mekânlar arasında gösterilen dağlar, özellikle Bektaşî ve Alevî zümreler tarafından büyük bir önemle takdis edilmeye başlanmıştır” (Ocak, 1993,s.402).

Anadolu'da kutsal sayılan dağların birçoğu bitki örtüsünden yoksundur. Türk inanç sisteminde değerlendirilen kellik veya çıplaklık Tanrı'yla ilgili bir durumdur. Bu kapsamda incelemelerde bulunan araştırmacılar, bitki örtüsünden yoksun dağların bu özelliğinin Tanrı'nın bir yansıması olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine bu çıplak tepelerin “baba” olarak adlandırılması da dikkat çekicidir. Halk inancına göre Kazdağı'nın zirvesindeki bitki örtüsünden yoksun alana “baba” adı verilerek bölgenin kutsallığına ve canlılığına vurgu yapılmıştır³(Duymaz ve Şahin, 2008,s.119). Yukarıdaki ifadelerde de görüleceği üzere Türklerin yanı sıra “dağ kültürü çok eski çağlardan beri muhtelif uluslarda bulunduğu malum olan cihanşümül bir kültür” (İnan, 1998,s.253).

Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri olan Karadeniz, yer şekilleri itibariyle engebeli bir görünüme sahiptir. Özellikle Doğu Karadeniz'de pek çok yüksek dağ bulunmaktadır. Bu dağ şeridi içerisinde yer alan *Giresun Dağları*, adeta şehrin çatısı konumundadır. Genel itibariyle yükseltileri 2500 ila 3500 metre civarındadır. Bu dağlardan bazılarını *Abdal Musa Tepesi*, *Akılbaba*, *Cankurtaran Tepesi*, *Karataş Tepesi*, *Gâvur Dağı Tepesi*, *Küçükkor Tepesi* ve *Kırkkızlar Tepesi* şeklinde sıralamak mümkündür (<http://giresuntanitim.blogspot.com/2011/03/yeryuzu-sekilleri.html>).

Yukarıda sözü edilen dağların hepsi aynı zamanda Doğu Karadeniz'in önemli yaylalarıdır. Bu çalışma kapsamında incelenecek olan Akılbaba dağının, güneyinde Ayıbeli ve Kurtbeli, doğusunda Karaovacık, batısında ise Buları yaylaları kurulmuştur (http://www.espiyesahinyuva.com/?category_name=akılbaba-yaylasihalbaba).

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da Giresun'un yerleşim yerlerinin isimleridir. Bunlar içerisinde yer alan “*Abdal Musa Tepesi*, *Akılbaba*, *Bektaş yaylası*, *Güvendi yaylası*, *Ali Meydanı*, *Semah Düzlüğü vb.*” tepe ve yaylaların isimleri Hacı Bektaş Veli ve onun yoldaşlarına hürmeten verilmiş olmalıdır (<http://catak.info/haberdetay.asp?ID=109>).

Halbaba, bölgenin en yüksek ve yüce dağlarından bir tanesidir. Yöre insanına göre Halbaba, yüksek bir dağ olmasının yanında, bu dağa ismini veren yüce bir zâtın da adıdır. Giresunlular arasında hakkında pek çok efsanevi anlatı bulunan Halbaba ve onun eteklerinde kurulan civar yaylalar/obalar, ilkbaharda karların erimesiyle birlikte başlayan göçlerle ilk ziyaretçilerini karşılar. Genellikle mayıs ve haziran aylarında başlayan göçlerde ilk misafirlerini karşılayan Halbaba, dağın kuzey yamaçlarıyla tepe kısmında yer alan ve yöre insanı tarafından “*kütük*” olarak nitelenen kar kütleleriyle eşsiz bir görünüme sahip olur. Halbaba sözü edilen bu görünümüyle etrafındaki yaylaları süsleyen bir mücevher, bir gerdan konumundadır.

Dağ ve Evliya Kültürleri Çevresinde “Halbaba”

“...Hem eyle evliyâyâ candan ikrar / İmansuz kalur ol kim ola inkâr...”

Kültür bir bütündür ve dinamiktir. Toplumların inanç sistemlerinde yaşanan değişiklikler, her ne şekilde olursa olsun eski inançların bir anda yok olmasına neden olmaz. Dolayısıyla değişen inanç sistemleri az-çok birbirinden izler taşır. Bugün İslamiyet kavramı içerisine “heterodoks İslam” olarak adlandırılan Türk Müslümanlığının yerleştirilmesi kültürün bütünlüğünün ve dinamikliğinin bir sonucudur. Türk topluluklarının en eski inançları olan kültler (tabiat ve atalar kültürü), Şamanizm/Kamizm ve daha geniş kapsamlı olan “Gök Tanrı İnancı, Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık, Musevilik” gibi dinler en nihayetinde bugünkü Türk Müslümanlığının kültürel

³ Konu hakkında detaylı bilgi için ayrıca bakınız: (Duymaz ve Şahin, 2008, s.119).

miraslarıdır. Kültürün bütünlük ve dinamiklik özelliğinden hareketle düşünüldüğünde, oluşan bu kültür mirası İslamiyet içerisinde teşekkül eden bir Anadolu Müslümanlığını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamdan düşünüldüğünde evliya kültü olarak bilinen ve esas itibarıyla Anadolu Müslümanlığının bir zenginliği olan “veli kültü” tabiat-atalar kültü ve yukarıda sayılan diğer inançlardan bağımsız değildir. Veli kültürünün temelleri İslâm öncesi eski Türk inançlarında aranmalıdır (Ocak, 2010,s.10).

Türklerin en eski inançları tabiat-atalar kültelleri ve Şamanizm/Kamizm gibi bir takım pratikleri içermektedir. O halde “veli kültürünün” hem dinsel hem de kültürel manada bugünkü zenginliği geçmişten gelen mirasla ilintilidir. Eski Türk şamanları incelendiğinde bunların Türk veli imajına benzediği görülecektir. Bu şamanlar gelecekte haber veren, hava şartlarını değiştiren, felâketleri önleyen, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen, ateşte yanmayan olağanüstü kişilerdir. Şamanların söz konusu özellikleri çoğunlukla Bektâşî menâkıbnâmelerinde ve kısmen de öteki tarikat çevrelerinde yazılmış menâkıbnâmelerde yeniden hayat bulmuş gibidir (Ocak, 2010,s.11)

Ahmet Yaşar Ocak’a göre atalar kültü, ecdadın takdisine dayanır. Ancak atanın kendisine tapınma olmayan atalar kültü, atanın öldükten sonra pek çok olağanüstü güce kavuştuğunu ve bu sayede ailesine yardım edeceğini konu alan, korku ve saygı bileşiminden oluşan bir anlayıştır. Bu sebeple ataların ruhlarına kurban kesilir ve eşyaları mukaddes addedilir; Bu ataların mezarları da mukaddestir (2010,s.12).

Helen Hardacre, göre: “... Atalar kültü, toplumların değerler sistemi, kozmoloji ve dünya görüşlerinin yanı sıra, ruh ve öbür dünya anlayışlarıyla da yakından ilgilidir. Atalar kültü temsil ettiği değerler sistemi ile ilgili güçlü bir geleneği geliştirmektedir. Aynı zamanda da bir hiyerarşi ve statü dağılımı ile belirli bir sosyal yapıyı oluşturmada ve toplumsal kontrolü sağlamaktadır. Külte konu olan ve değerler sisteminde kutsallaştırılan atalar, toplumsal hafızada tanrının kutsal otorite ve gücüne denk bir konumu işgal etmektedir. Atalara izafe edilen kutsal konum, ataların kimi zaman tapınma kimi zamanda kutsal ve korkuyla karışık bir tazime konu olmalarını sağlamaktadır” (aktaran Selçuk, 2010,s.137).

Atalar kültü kendisinden sonra gelişen ve Anadolu’da pek çok uzantısı görülen kültürel kaynaklık etmiştir. Bu kapsamda atalar kültü içerisinde barındırdığı Türk kahramanlık olgusu itibarıyla “kahraman atalar kültüne” dönüşmüştür. Selçuk, bu konuyu şu şekilde açıklar: “Sosyal hayatın temel otorite figürlerini kahramanlık belirlemekte, kahramanlık giderek kutsal bir karaktere bürünmektedir. Toplumların ebedileşmesine katkı sağlayan ve bu yönüyle kutsallaştırılan kahramanlar, sosyokültürel hayatın her alanında çok önemli rolleri üstlenmektedirler. Toplumsal yaşamı ebedileştirme faaliyetleri mitleştirilen ve böylece kutsallaşan kahramanlar, atalar kültürünün kutsallık kaynaklarından beslenmekte ve kahraman atalara dönüşmektedirler” (2010,s.137). Ayrıca Selçuk’a göre: “Bu dönüşüm, Türklerin sahip olduğu değerler sistemini göz önüne aldığımızda, doğal bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Türk kültür sahalarında toplum kahramanlarının öncülüğünde şekillenmektedir. Ayrıca, kahramanların faaliyetlerinin kutsallaştırılışı ve mitleştirilişi sosyokültürel hafızanın kahraman şahsiyetler fikrine yakınlığını, kahramanlığın bir değer olarak kolektif kabule konu olduğunu göstermektedir. Alp Er Tunga, Oğuz Kağan, Manas vb. Türk destanlarında geçen kahramanların toplumlarına yön verdikleri, buna bağlı olarak da kutsallaştırıldıkları ve mitleştirildikleri anlaşılmaktadır. Toplumsal değerler sisteminin kahramanlara atfettiği kutsallık ise kültleşmeyi beraberinde getirmiştir” (Selçuk, 2010,s.138).

Atalar kültüründeki kutsallık özellikleri kahramanlık kavramıyla birleşmekte ve kahraman atalar kültüne dönüşmektedir. Atalar kültürünün sahip olduğu özellikler kahraman atalarca temsil edilmektedir. Bugün Anadolu’nun pek çok bölgesinde görülen ve evliya/veli/eren vd. isimlerle adlandırılan külte konu unsurlar, esasında atalar kültü ve kahraman atalar kültürünün bir uzantısıdır. Bu kapsamda Orta Asya kökenli atalar kültü Anadolu’da “evliya kültü” içerisinde yaşamaya devam etmektedir.

“Veli”, kelime anlamı itibarıyla “dost, ahbab, arkadaş, yardımcı, komşu” vs. gibi anlamlara gelir. Evliya ise veli kelimesinin çoğuludur. Ancak evliya halk arasında tekil manada kullanılır (Ocak, 2010,s.1). Halk İslâmı kapsamında ele alınan anlatıların baş aktörü olan Evliya ve Hızır, tıpkı peygamberler gibi görülmekte, peygamberlere özgü hususiyetlerin birçoğu onlara da atfedilmektedir. Peygamberlerin olağanüstü işleri “mucize” terimiyle adlandırılırken evliya ve yatırların olağanüstü işlerine “kerâmet” denir. Pek çok evliyanın bilinmeyen bir zamanda yaşadığı düşünülür (Boratav, 2003,s.61-62).

Çalışmanın giriş bölümünde kültürel tarihi oluşumu ve gelişimi üzerinde kısaca durulan dağ kültü, halk Müslümanlığının temeli haline gelmiş bulunan “evliya kültü” ile birleşerek yeni bir sentez

oluşmasını sağlamıştır. Sözü edilen bu durumun sonucunda da “İslamî inanç ve geleneklere göre normal olarak defin için kullanılmayan dağ ve tepebaşları yüzyıllar boyunca Anadolu’da halkın takdis ettiği, kimliği meçhul evliya mezar veya türbeleriyle donatılmıştır” (Ocak, 1993,s.402). Anadolu’da ermişlerin adlarını taşıyan pek çok yüce dağ vardır. Bu inanış Orta Asya ve Altay çevresindeki Türklerde de yaygındır. Hun çağında ve daha sonraları, hakanlar ile büyük prenslerin mezarlarının büyük dağlar üzerinde olduğu bilinmektedir (Ögel, 1995,s.437-438).

İster Anadolu’da ister Orta Asya’da bu mezar ve türbeler insanların en sık uğradığı yerler arasındadır. Özellikle günümüz popüler kültür ortamında, herhangi bir nedene (*para, ev, araba vb. gibi maddi unsurlara yönelik yanıda ÖSS-YGS-KPSS vb. sınavları kazanma ve başarılı olma isteği, çocuğu olmayanların çocuk sahibi olmak istemesi gibi manevi unsurlara*) bağlı olarak sıkışan insanoğlu bu sıkıntılarının çözüm yeri olarak “Eyyüb El Ensarî, Hacı Bayram Veli, Telli Baba” vb. gibi türbe, yadır ve ocaklardaki evliya mezarlarına ziyaretlerde bulunurlar. Dilekler *bu mekânlarda yatan ulu şahsiyetlerin “yüzü suyu hürmetine”* denilerek Hakk’a arz edilir. Bu kapsamda özetle İslam öncesi inanç sisteminin en önemli unsurlarından birisi olan dağ kültürünün İslam dininin etkiyle birlikte “eren kültüne” (Önal, 2003,s.99); dağa atfedilen kutsallığın da mezarı dağın zirvesinde olduğuna inanılan erenin kutsallığına dönüştüğü söylenebilir (Önal, 2003,s.104). Geçmişten bugüne gelen söz konusu kültürel miras, kendi içerisinde yeni yaratımlarla varlığını sürdürmüş ve gelenek taşıyıcıları olarak nitelenen kaynak kişilerce aktararak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Aşk konulu halk hikâyelerinde herhangi bir nedene bağlı olarak zorda kalan âşığın yardımına yetişen Hızır, sözü edilen anlatılar bünyesinde yer alan bir motif olarak yukarıda sözünü ettiğimiz bu kültürel mirasın edebi doku içerisinde harmanlanmış veciz bir örneğini teşkil eder. Yine bu türbe ve yadırlarda yatan ulu şahsiyetler etrafında oluşmuş anlatıların isimlendirilmesinde de bir takım karışıklıklar yaşanmıştır. Daha çok “efsane-hikâye-menkıbe” vb. adlarla anılan bu anlatılar, kültürel mirasın en zengin unsurları arasında yerini almıştır. “*Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*” isimli çalışmasında bu konuya açıklık getiren Özkul Çobanoğlu, sözü edilen anlatıların memorat olarak isimlendirilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü “Carl Wilhelm von Sydow”un icadı olan “Memorat”, “*yaşanmış olağanüstü tecrübelerin hikâyesi*” (Çobanoğlu, 2003,s.9); “*tabiatüstü ferdî bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlenmiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye*” (aktaran Çobanoğlu, 2003,s.245) olarak tanımlanmaktadır. Sözü edilen bu anlatılar efsane değildir. Çobanoğlu’na göre efsane ile memorat ayrımı şu şekilde yapılır: “*Konusu ne kadar tabiatüstü olursa olsun, hiçbir efsane anlatımında efsaneyi nakleden olayın bizzat başından geçtiğini veya naklettiği olayı gördüğünü yahut söz konusu olayı yaşayan kişinin ağzından dinlediğini söylemez, söyleyemez. Söylediği veya söyleyebildiği durumdaysa anlatılmış olan anlatı bir “efsane” değil bir memorattır*” (2003,s.245). Sözü edilen bu gerçekten yola çıkılarak çalışma içerisinde yer verilen anlatılara efsane yerine memorat denilmiştir.

Anadolu’nun pek çok bölgesinde görülen dağlar “*dede, ata, baba*” vb. adlarla anılırlar. Bu konu üzerinde pek çok araştırmacı görüş bildirmiştir. Bahaddin Ögel’e göre: “*her dağda bir eren’in bulunması veya Toroslar’daki dorukların, dede veya baba adı almaları, eski “ata” tanıtmasının bir devamı gibidir* (1995,s.458). Fuzuli Bayat’ta dağlara baba denilmesini benzer şekilde ele alarak bu durumu mitolojik dönemin bir izi olarak değerlendirmiştir⁴ (2006, s. 51)

Yadır, türbe veya ziyaretgâhlar, hangi adla anılırsa anılsın, Eyyüb El Ensari örneğinde olduğu gibi Peygamberin arkadaşları yani sahabelerden oluşabileceği gibi, “*Mevlâna Celâleddin Rumî, Saru Saltuk, Hacı Bektaş, Hacı Bayram Veli, Emir Sultan, Yunus Emre*” gibi mutasavvıf dervişler etrafında da oluşabilir. Bu evliyalardan bazıları “*Kum Baba, Çıtlık Baba, Çınar Dede, Munzur Baba, Sarıkız ve Şıpsıp Dede*” gibi lakaplarla tanımlanırken hiçbir şekilde ismi olmayıp sadece yadır veya dede olarak bilinenleri de vardır (Boratav, 2003,s.60; Çobanoğlu, 2003,s.165).

Şehirlerin yüksek tepelerinde ya da dağların doruklarındakendileriyle aynı adı taşıyan evliya mezarları bulunur.Halk arasında tepe ya da dağla yadırın ilişkilerini belirten memoratlar anlatılır. Hasan Dağı, Ali Dağı gibi bir kısım dağ adlarını yaşadıklarına inanılan evliyalardan almıştır demek mümkündür. (Boratav, 2003,s.69). Halkbilim araştırmacılarınca yapılan bu tespitten hareketle “Akılbaba / Ahılbaba / Halbaba” lakaplarıyla anılan, kimine göre evliya, kimine göre Hızır, kimine göre de şehit olduğu söylenen ulu bir zatın mezarının bulunduğu inanılan dağda, yine onun lakabı etrafında bir “evliya kültü” oluştuğu söylenebilir. Halbaba’nın evliya olarak görülmesindeki en önemli

⁴ Bu konuda ayrıca bakınız (Bayat, 2006, s.50-51)

etken onun *keramet sahibi* bir eren olmasıdır. Çünkü yöre halkının inancına göre Halbaba, Allah'a (cc) yakın kişiler zümresindedir. Onun dilekleri Allah katında karşılıksız kalmaz. Bu sebeptendir ki, o bir evliya olarak tasavvur edilmektedir⁵.

Resmiyetteki adının Akılbaba olduğu söylenen; ancak halk arasında daha çok Halbaba ismiyle anılan bu dağ, yine halk belleğinde evliya tepesi olarak da bilinmektedir. Söz konusu dağa nadiren de olsa Ahılbaba diyen ziyaretçiler de bulunmaktadır. Halbaba'nın isimlendirilmesiyle ilgili bir ziyaretçi anı defterine şunları yazmıştır: "...biliyorum herkes için burası [buranın] başka başka ismi var; ama biz Halbaba diyoruz..." (Atbaş, 2011). Halbaba dağı coğrafi konum itibarıyla 40.550 enlemiyle 38.767 boylamı arasındadır (<http://www.haritatr.com/harita/Akilbaba-Tepe/76454>). Halbaba ismindeki "Hal" kelime anlamı itibarıyla bir sorunu çözme, karışık bir sorunun içinden çıkma, bir sonuca varma anlamlarına gelmektedir (www.tdk.gov.tr). Halbaba kerametleriyle sorunlara çözüm bulan, sıkıntıları gideren bir evliya olarak düşünüldüğü için ona "Halbaba" denilmiş olmalıdır⁶.

Halbaba, halk arasında hem dış görünümü hem de mana evrenindeki konumuyla önemli bir yer edinmiştir. Rivayete göre, Horasan Erenleri'nden Hacı Bektaş Veli Hazretleri'nin ve onun talebesi olan makam olarak da kendisine Güvendi yaylasını seçen Güvenç Abdal Hazretlerinin de müridi olan Halbaba, bu civara yerleşen Bektaşî dervişlerinden birinin adıdır. Halbaba, yöre insanına göre hastalara şifa, dertlilere deva sunan veli bir kişidir (<http://catak.info/haberdetay.asp?ID=109>).

Yukarıda niteliklerine kısmen değinilen evliya, Hızır, şehit gibi kişilerin olağanüstü güçleri olduğuna ve ölümlerinden sonra, farklı bir yolla da olsa yaşadıklarına inanılmaktadır. Allah (cc) dostu olan bu kişiler, çevrelerinde oluşan kült sonucu "ölmeyen ölü" olmuşlardır (Ocak, 2010,s.7). İnsanlar, istek ve dileklerini Allah'ın sevgili kulları oldukları için onlar aracılığıyla yaratıcıya bildirirler. Bu kişilerin "yüzü suyu hürmetine" kimi zaman bağışlanma, kimi zaman sıkıntı ve dertlere çözüm, kimi zaman da bol rızık istenir. Bu nedenle yukarıda sözü edilen kişilerin ölümünden sonra sık ziyaret edilmeleri nedeniyle gömüldükleri yerler türbe veya ziyaretgâha dönüşür (Çobanoğlu, 2003,s.165). Bu nedenle her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edilen Halbaba, insanların manevi olarak huzur bulduğu mekânlar arasında yer alır. Bu konuda yazılan dileklerde dikkati çeken ortak nokta Halbaba'ya çıkmanın çok zor olduğu ancak zirveye ulaşıncaya bütün zorlukların ve yorgunluğun unutulduğudur. Halbaba'da oturma sıkıntılara iyi geldiği ve insanın içini ferahlattığı da yine en çok yazılan anılar arasındadır.

Törenselle Uygulamalar ve İnanışlar Çevresinde Halbaba

"...Duâsıyla velileriün bu âlem / Kıyam üzere durur vallâhü a'lem..."

Yüksek dağlarda bulunan "hacet tepeleri, dilek pınarları, kuyuları, mağaraları, pîr ocakları", eski Türklerde ve bütün Türk dünyasında görülen "adak ve dilek" yerlerindedir. Yukarıda sözü edilen bu yerlere bez veya paçavra bağlamak ya da bayrak dikmek bunları süsleyen gelenekler arasında gösterilebilir (Ögel, 1995,s.458). Hemen hemen her türbe veya ziyaretgâhta benzer uygulamalar görülür. Çalışmanın bu bölümünde eski Türk inanç sistemi bağlamında Halbaba'daki törenselle uygulama ve inanışlar incelenmiştir.

Halk arasında yüceliği ve kudreti simgeleyen bir mekân olarak görülen Halbaba, aynı zamanda eski Türk inançlarında olduğu gibi yaratıcıya en yakın olunan yerlerden birisi olarak tasavvur edilmektedir. Çünkü eski Türk inançlarına göre Tanrı göktedir. Yeryüzünü oradan yönetir. "Göktürk Kitabeleri"ndeki "üze: türük: t(e)ñrisi: / yukarıda Türk Tanrısı" (Tekin, 2006,s.26-27) ifadesiyle bugün halk arasında bir konuda şahit gösterirken sıklıkla kullanılan "yukarıda Allah var" ifadesi benzer anlamları içerir. Ancak bilindiği üzere İslam inancına göre Allah la-mekândır, o her yeredir. Bu durum eski Türk inanç sisteminden İslam dinine geçen ve araştırmacılarca "heterodoks"⁷ İslam olarak değerlendirilen yapıya/varyanta bir örnektir.

⁵ Çalışma genel olarak halk anlatılarıyla şekilleneceğinden çalışmada halkın Halbaba için kullandığı evliya kavramı, yine çalışmanın genelinde Akılbaba yerine Halbaba ismi tercih edilmiştir.

⁶ Bu konu yukarıda ele alınmış olup özetle değerlendirilecek olursa: Halbaba ismi bu ermiş yöre halkı tarafından kerametlerinden dolayı verilmiş olmalıdır. Çünkü genel olarak halk anlatılarında karşılaşılan, sorunlara çözüm bulan ermiş kimseler kendilerini evliya, hızır vb. adlarla tanıtır. Onların gerçek adları çoğunlukla bilinmez. Sözü edilen bu görüşler, Halbaba isminin keramet sahibi evliyaya yöre insanı tarafından verildiğini doğrular niteliktedir.

⁷ Bu konuda daha detaylı bilgi için ayrıca bakınız: Ocak, A.Yaşar, (2004), Türk Süfiliğine Bakışlar, İstanbul: İletişim Yayınları, sayfa: 15-16.

Burada değinilmesi gereken bir başka noktada şudur: Bilindiği gibi Hızır, evliya veya şehit gören kişiler bu anılarını ikinci bir kişiyle paylaşmak istemezler. Bu durumun pek çok nedeni vardır. Herkesçe malum olduğu üzere bu tarz anıların paylaşılması durumunda sözü edilen durumu/olayı bir daha deneyimleyememe şüphesi duyulmaktadır. Halbaba ile ilgili pek çok şey bildiğini söyleyen bazı kaynak kişiler söz konusu şüphe nedeniyle gerek anılarını, gerekse duyduklarını ve bildiklerini anlatmaktan çekinmişler, bu yöndeki sorularımızı cevapsız bırakmışlardır. Halk arasında bu bilgilerin paylaşılmasından doğacak olumsuz durum “sırrın bozulması” şeklinde de nitelendirilmektedir. Başka bir deyişle, halk Halbaba ile ilgili yaşadıkları tecrübeyi aralarında yaşanan bir sır gibi algılamaktadır. Evliyaların kerametlerini sınıflandıran Boratav söz konusu durum hakkında 4. maddede “*ermişin kerametini görenin, bunu başka birine anlatmasının bir felaketle ya da ölümle sonuçlandığını*” (2003,s.63) ileri sürmüştür. Halk arasında yaygınlaşan bu inanç ne yazık ki sözel belleklerde saklanan memoratların kayıt altına alınmasına engel olmaktadır.

Halbaba dağının zirvesinde irili ufaklı binlerce taş yığını bulunmaktadır. Bu durum dağın jeolojik yapısıyla ilgilidir. Geçmiş yıllarda bölgeyi ziyaret eden jeoloji mühendisleri dağın sönmüş bir volkan olduğunu belirtmişlerdir (Kırca, 2013). Anadolu’nun pek çok bölgesinde dağ kültü üzerine yapılan incelemelerde dağların tepelerinde taşların ya da taşlık alanların bulunduğu ortaya konulmuştur. Fuzuli Bayat “*Türk halklarının hemen hemen hepsinde görülen dağ kültü, mitolojide taş ve oba kültürüyle sentez halinde*” (Bayat, 2006,s.47) bulunur demiştir. Halbaba’da sözü edilen bu taşlardan oluşturulmuş farklı şekiller bulunmaktadır. Bunlar içerisinde dikkati çeken iki tane taş halka/çember bulunmaktadır. Bu halkalar hakkında kaynak kişilerle görüşmelerimizde, birçoğu benzer olmakla birlikte farklı bilgiler de derlenmiştir. Söz konusu farklılıklar orjinal anlatının zamanla varyantlaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Çalışmada bütün varyantları ele almak yerine orjinal varyant olduğunu düşündüğümüz anlatı incelenmiştir. Ayrıca araştırma esnasında görüştüğümüz farklı kişiler, bu halkaların ocak olduğunu belirtmişlerdir. Ancak hangi halkanın asıl/gerçek ocak olduğu konusunda kesin bir sonuca ulaşamamakla birlikte, kaynak kişilerden biri, bu konu hakkında şunları söylemiştir: “*Ben daha çocukken, yani 10-15 yaşlarındayım, annemle buraya çıkmıştık. Annemin benden sonra 13-14 sene çocuğu olmamıştı. Halbaba tepesindeki ocakta annemle dua etmiştik. Allah’tan çocuk istemiştik. O zaman oradaki taş duvara çaput da bağlardık*” (Memiş, 2013). Yine aynı kaynak kişiye yönelttiğimiz “*Dağın zirvesinde iki tane taş halka vardır. Bunlardan hangisi gerçek ocaktır, siz hangisinde dilek dilemişiniz?*” şeklindeki soruya, kaynak kişi “*O zamanlarda Halbaba’da bir tane taş yığını vardı, o da beri yüzdeydi*” (Memiş, 2013) diyerek ocak hakkında bildiklerini bizimle paylaşmıştır. Kaynak kişinin anlatısında vurguladığı şey, dağın zirvesinde sadece bir tane taş halka olduğudur. Sözü edilen bu taş halka, tepenin güney tarafındadır. Sonuç olarak bu halkalardan güney tarafta yer alan orjinal “ocak” olarak değerlendirebiliriz.

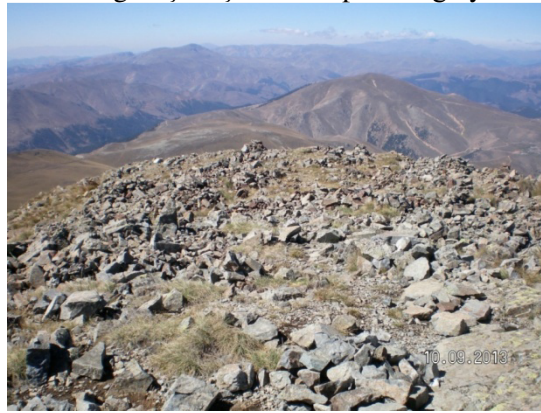
Resim 1. Halbaba dilek kuyusu

Başka bir kaynak kişi, çocukluk anılarını anlatarak başladığı sohbette “*çocuk sahibi olamayan kadınların buradaki yatır aracılığıyla dua ettiklerini ve kısa sürede çocuk sahibi olduklarını belirtmiştir. Aynı kaynak kişi “çocukluk yıllarında koyun otlatırken Halbaba’da uyduğunu ve rüyasında aksakallı bir dervişini namaz kılarken gördüğünü söylemiştir*” (Tös, 2013). Tüm bunların dışında 2007 yılında gerçekleştirdiğimiz alan araştırması sırasında Halbaba’da pek çok kişiyle konuşma fırsatı bulduk. Bu konuşmalarda kesin olan Halbaba’da dilenen dileklerin kabul olduğudur.

Halbaba’da dilek dilerken yapılan uygulamalarda geçmişten günümüze birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Kaynak kişinin belirttiği gibi geçmişte sadece taşlara çaput/yamalık/bez bağlayarak

yapılan uygulama günümüzde pek çok kalıba bürünmüştür⁸. Bu kapsamda birçok uygulama ve pratiklerin gerçekleştirildiği bir mekân olarak kabul edebileceğimiz Halbaba’da, bir evliya ya da şehit mezarı olduğuna inanılır. Kaynak kişimizin naklettiğine göre Halbaba’da ocak olarak belirlenen yerde Allah’tan(cc) çocuk dileyen dilek sahipleri, ocak içerisinde böcek yakalamaya çalışırlarmış. Bu uygulama ve inanış kapsamında ocak içerisinde böcek yakalayan çocuksuz kadınların kısa sürede çocuk sahibi olacağına inanılırmış (Memiş, 2013).

Halbaba’da taşların ayrı bir önemi vardır. İrili ufaklı ve her biri ayrı güzel olan binlerce taş, ziyaretçiye ilk bakışta mermer atölyesinde kesilmiş izlenimi vermektedir. Halbaba’ya çıkan ziyaretçiler, bu güzel taşlara hayran kalmışlar ve bu taşları hatıra olarak ya da başka bir amaçla götürmek istemişlerdir. Ancak kaynak kişilerin anlattığına göre Halbaba’dan taş götürmek doğru bir şey değildir. “Çok eskiden yaşlı bir kişi, Halbaba’yı ziyaret ettiği bir günde tepedeki düzgün taşlardan bir tane alıp ocak taşı yapayım diye evine götürmüştür. Gece rüyasında bir aksakallı gelip “taşı aldığın yere bırak, taşı aldığın yere bırak” şeklinde uyarıda bulunmuştur. Yaşlı kişi taşı götürmeyince sözü edilen bu uyarı birkaç gece yine tekrar edilmiştir. Korkmaya başlayan ve uykuları kaçan amca taşı götürüp yerine bırakmış ve böylece kurtulmuştur” (Temel Memiş, 2013). Araştırma sırasında görüşülen kaynak kişilerin ortak görüşü taşların sahipli olduğu yöndedir⁹.

Resim 2 Halbaba taşlarından bir görünüm

Yine dağda dilek dileme esnasında yapılan uygulamalardan bir tanesi de taş dizmektir. Dağ, özellikle de taş kültüründe önemli bir mesele, taşın evlatsız ailelere çocuk vermesi ile ilgili inançlarda yer almaktadır. Çocuksuz kadınların doğurma ile bağlantılı çok eski pratiklerden birini de kutsal bilinen taşlara el sürmesi veya taştan çocuk istemesi oluşturur. Batı Anadolu’da ve Kıbrıs’ta kadınların hamile kalmasını sağlayan kutsal taşların varlığına inanılır” (Bayat, 2006,s.54). Bu konuda bir ziyaretçi şu anıyı paylaşmıştır: “...üç yıldır buraya gelip dilek tutuyorum, gerçek oluyor mu bilmem; ama yine de taşları dizip dileğimi diliyorum...” (Atbaş, 2011). Bir başka ziyaretçi ise oğlunun 8 yıllık evli olduğunu, birçok hastanede uygulanan yoğun tedaviye rağmen bir türlü çocuk sahibi olamadığını ve bu durumdan dolayı üzgün olduklarını söylemiştir. Oğlunun çocuk sahibi olması için gelen ziyaretçiler 2 rekât şükür namazı kılarak, Kur’an okumuş ve taş dizmiştir¹⁰. Taş yığma geleneği Anadolu’da pek çok dağda görülür. “Tunceli’nin Kuzey köylüleri de, Düzgün Dağı’na karşı kurulan taş yığınlarına bir taş koyarlar” (Kalafat, 2010,s.144). Bu taş yığınları, bol rızık, sağlıklı yani taş gibi uzun bir ömür istenildiği için yapılmış. Özetle dağda çok sık karşılaşılan bu taş yığınları dilek sahiplerinin bol kazançlı bir yaşam, sağlıklı bir ömür, telakkilerinin dışı vurumu olarak ifade bulmuştur¹¹. Yine birden çok çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar hem dilek kuyusunda böcek

⁸ 2007 yılında gerçekleştirilen alan araştırmasında ocak olarak adlandırılan dilek kuyusu çevresine bez parçalarının bağlandığı ve dileklerin böylece dilendiği görülmüştür. Ekler bölümündeki “Resim 5” bu araştırma esnasında çekilmiştir. Bu fotoğrafa dikkatli bakıldığında bez parçaları görünür. Söz konusu araştırmaya ilişkin kayıtlar Mehmet Özdemir arşivindedir.

⁹ Söz konusu memorata benzer bir memoratta Tikence Köyü Büyük Mezarlığı’ndaki suyla ilgilidir. Annemin naklettiğine göre: Bundan yıllar önce bir adamın yolu bizim mezarlığa (Tikence Köyü Büyük Mezarlık) düşmüş. Mezarlıktan bir şişe su almış ve evine götürmüştü. Bu suyu içkisine katıp içmek istemiş fakat gaipden bir ses “aldığın suyu geri getir, aldığın suyu geri getir” demiş. Bu uyarıyla korkan adam hemen şişeyi alıp mezarlığa gelmiş ve göle boşaltmış. Bu gölün suları sahiptiymiş, yani götürülmesi yasakmış” (Özdemir, 2013)

¹⁰ Ziyaretçiler isimlerini belirtmemişlerdir. Bu konuda ekler bölümünde yer alan “Resim 6, 7 ve 8’e bakınız.

¹¹ Şifalı ağaç, taş, gibi unsurlar yanında şifalı sular da dikkat çekicidir. Tikence Köyü büyük mezarlığında suları şifalı olduğuna inanılan bir göl vardır. Halk anlatısına göre bu gölün üst tarafında bir ocak vardır. Bu gölün yıl on iki ay sularının kuruduğu görülmez. Daha çok geçmiş yıllarda yeni doğan bebekler her türlü hastalıktan korunsun, vücudunda yara bere oluşmasın diye burada yikanırdı. “Henüz çocukluğumda -4-

yakalama ritüelini gerçekleştirirler hem de dağınık haldeki taşları bir araya toplayarak dileklerini Hakk'a arz ederler.

Resim 3 Halbaba dilek taşlarından bir görünüm¹²

Halbaba'ya atfedilen kutsallığın yanı sıra derin de bir saygı duyulmaktadır. Tüm bunlar Halbaba'da dağ kültü inancının İslamlaşmış şeklidir. Bir kaynak kişimiz konu hakkında şunları söylemiştir: “Halbaba yeme-içme yeri değildir. Büyüklerimizin anlattığına göre onlar ‘obada içerdik, ama sarhoş gine oraya çıkmazduk’, derlerdi” (Temel Memiş, 2013). Ziyaret esnasında namaz kılan ve Kur'an okuyan dilek sahipleri en sık karşılaşılan ziyaretçilerdir. Buna ilaveten anı defterine yazılan şu dilek, ayrıca dikkat çekicidir: “Yarabbi burada yaptığımız dualarımızı Arafat'da yapılan dualar hürmetine kabul eyle” (Ahmet Bektaş, 2013). Bu anlayıştan hareketle dağ kültü inancının İslam dini ile harmanlandığı söylenebilir.

Halbaba eteklerinden çıkan ve civar yaylaların su ihtiyacını karşılayan dereler, yöre insanı için çok önemlidir. Civar yaylaları sulayan pek çok su kaynağı Halbaba'dan doğmaktadır. Ziyaretçilerin anlattığına göre “bilinmeyen bir zamanda Halbaba civarında düşman askerleriyle Türk askerleri çarpışmışlar. Bu çarpışma esnasında Türk askerlerinin birçoğu şehit düşmüş ve buraya defnedilmiş. Askerlerin vatan uğruna döktükleri gözyaşları ve kutsal kanları su pınarlarına dönüşmüş (Memiş, 2013). Bugün halk arasında civar yaylaları sulayan bu engin suların kaynağının bu şekilde oluştuğu söylenmektedir.

Böylesine zengin bir kültür mekânı olan Halbaba âşıkların dilinde de can bulmuştur. Pek çok ulusun kutsal saydığı dağlar, kültürel olarak zengin bir mekân olmalarının yanında, söz konusu ulusların sanatçılarınca da değerlendirilerek efsane ve şiirlere konu olmuştur (Ecer, 2011, s.101). Bu kapsamda Espiyeli yöresel sanatçılardan¹³ bir tanesi Halbaba'ya duyduğu hisleri “Halbaba Benim Dağım” isimli¹⁴ lü hece ölçüsüyle yazdığı türkü sözünde dile getirmiştir. Kemançe eşliğinde söylenen bu türkü yöresel motifler ve yayla isimleriyle süslenmiştir.

*“Halbaba benim dağım var oralarda anım
Ara beni bulursun Espiye'dir durağım
Halbaba'dan geliyor Gelevera Deresi
Halbaba dağı dedim bilir misin neresi?
Halbaba'dan görünür Kazık Beli Pazarı
Orda horon ederler, güzel yayla kızları
İçtim de kanamadım soğuk soğuk suları
Beni unuttu sanma aklımdasın Buları
Yine aklıma geldi başı dumanlı dağlar¹⁴
Görmesem Halbaba'yı yanar da içim ağlar
Orda mermiler yakar, Espiye'nin beyleri*

⁵ yaşlarındayken- babaannem, ağabeyim ve beni bu gölde yıkamış, vücudumuzda oluşan küçük yara ve bereler böylece yok olmuştu. Babaannem yaşamımızın ilerleyen zamanlarında da her türlü hastalıktan korunmamız için dua ve istekte bulunmuştu”.

¹² Halbaba'da –resimde görüldüğü üzere- bazı taş yığınları çeşitli nesnelere (ev, araba vb.) benzetilmeye çalışılmıştır. Bu durum dilekler hakkında bilgi vermektedir. Resimdeki taş yığını bir evi ve bacasını andırmaktadır.

¹³ Söz: İlyas Bayram; Müzik: Kemal Şenpınar.

¹⁴ Dağlar ile duman, Türk destanları ile halk şiirini birbirinden ayrılmayan motiflerindedir (Ögel, 1995, s.445). Halbaba'da çoğu kez başı dumanlı bir dağdır. Ziyaretçilerin anlattığına göre Halbaba'yı güneşli bulmak kolay değildir. Dumanın olmadığı bir günde Halbaba'nın keyfine doyum olmaz.

*Sevdam yaza bekliyor, Karavacık'ta beni
Oy yaylacık yaylacık, sular akar azıcık
Gurbet ellerde kaldım, aklımda Karavacık
Yaz ayları gelende açar sarıçiçekler
Otçu Göçü edince yapacağız şenlikler
Ben gezdim oraları, Kapı Kaya, Olucak
Otçu Göçü gelende, Karavacık dolacak
Espiy'e den dökülür Gelevera denize
Armağan olsun dostlar, bu türkü hepinize”*

Bilindiği üzere Kerem ile Aslı arayış teması üzerine kurulmuş bir aşk hikâyesidir. Kerem, kendisinden kaçırılan Aslı'nın peşinden gitmekte, diyar diyar gezmektedir. Karadeniz'in yüce dağlarında Aslı'yı arayan Kerem'in yolu Halbaba eteklerine düşmüştür. Kerem ile Aslı Hikâyesi'ndeki yer adlarını çıkararak Şükrü Elçin'in İkbâl Kütüphanesi'ndeki basma nüshada belirttiği Kurtbeli sözcüğü ile Halbaba'nın etekleri kastedilmektedir (Elçin, 2010: 87). Özetle bölge Kerem gibi büyük bir âşık dilinde türkülere can vermiştir. “*Yükseğinde büyük namlı karın var / Alçağında mor sümbüllü Gülistan bağın var / Rum'da Acem'de söylenir yeli / Kadı mısın, Serdar mısın Kurtbeli*”(http://www.alucrahaber.com/yazar/kalkinmak-ve-buyumek-bizim-de-hakkimiz-143.html). Bir başka örnekte ise “*Yine çevrilip eğrilmiş beli / Rumda, Acemde, söylenir yeli / Kadı mısın, serdar mısın Kurtbeli / Yıldız dağı niçin kalkmaz dumanın?*” dizeleriyle bölgenin coğrafi özellikleri terennüm edilmiştir (http://www.antoloji.com/yukseginde-yavru-sahin-seslenir-yildiz-dagi-siiri/).

Giresun Halkevi'nin yayın organı olan Aksu dergisi, bir arada çıkarılan 41-42'nci sayıda Ali Osman Tan tarafından yazılan, “*Yaylâmun Dağları*” isimli bir şiire yer verilmiştir. 11'li hece ölçüsüyle yazılan bu şiirin ikinci dördlüğü Ahıl Baba/Halbaba'ya ithaf edilmiştir: “*Ahıl baba ucu göğe uzanır / Yamaçları çiçeklerle bezenir / Duduyayı kokmak için özenir / Çiçeklerle çamlar, süsü dağların*”. Şiirde Ahıl Baba ile ilgili şu dipnot bilgisi verilmiştir: “*Tekke köyü yaylâsı, Alçakbelin en yüksek dağı 3500 metre yüksekliğinde, eski örf ve âdete göre bir ziyaret yeri; hiç karı eksik değildir*” (Tan, 1946,s.6).

Halbaba Anı Defterlerinden Yansıyanlar

“Halbaba benim dağım var oralarda anım”

Halbaba'da yakın zamanda bir kültür hizmeti oluşması için yöre insanı tarafından değerli bir adım atılmıştır. Ziyaretçilerin bildirdiğine göre İsmail Yıldırım isimli bir hayırsever, dağın zirvesine bir kabin yaptırmıştır. Kabin içerisinde Kur'an, tespih, birtakım dua kitapları ve gelenlerin anılarını paylaşabileceği birkaç defter bırakılmıştır. Bu defterler tarafımızca gözden geçirilmiş olup, çalışmanın bu bölümünde ziyaretçilerin Halbaba'ya olan tutkusu kısaca değerlendirilmiştir.

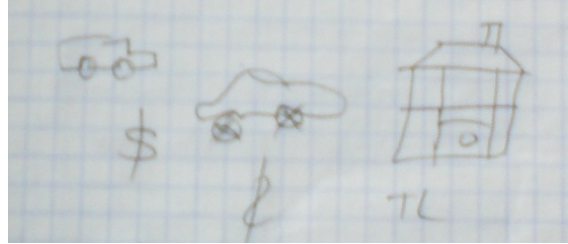
Halbaba yöre insanı için kavuşulması özlemlerle beklenen bir sevdadır. O Türkiye'nin dört bir yanından olduğu kadar, yurt dışından da ziyaretçileri olan mukaddes bir mekândır. “*Tuğçe Abanoz*” isimli bir ziyaretçi Halbaba anı defterine bu durumla ilgili olarak şu notu düşmüştür: “*İstanbul'dan gelip Giresun'un en yüksek dağında dilek dilemek bana da nasip oldu*” (2013). Bir başka ziyaretçi de “*En Sonunda Zirvedeyim. Yıllardır yapamadığım bir hayalim gerçek oldu. Ne mutlu bana; ama gerçekten gelmeye değer*” (Ayaz, 2011) diyerek söz konusu duruma dikkat çekmiştir.

Kimi zaman maddi, kimi zaman manevi engeller nedeniyle ziyaret edilemeyen Halbaba, bu geçen zaman diliminde kişilerin derin özlemlerine nail olur. Anı defteri incelendiğinde, aradan 10-20-30 sene gibi uzun yıllar geçtikten sonra Halbaba'yı tekrar ziyaret edenlerin olduğu görülmüştür. Bu ziyaretçilerden bazıları geçim sıkıntısı nedeniyle daha çocuk yaşta gurbete gidenlerdir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Halbaba anı defterinde kavuşmanın mutluluğu gün yüzüne çıkmıştır. “*Nurdane Takır*” isimli ziyaretçi “*Adına birçok hikâyeler dinlemiştik ama bugün ilk defa buraya çıkmanın, bu güzelliği görmenin keyfini yaşıyoruz. Gerçekten muhteşem bir tepe, dileklerin kabul olduğu söyleniyor...*” (2011) diyerek Halbaba ziyaretçileriyle duygu ve düşüncelerini paylaşmıştır. Halbaba yaşayan bir kültür hazinesidir. O, sadece dileklerin dilendiği, içi kültürel ve dini olgunluktan yoksun bir sembol olmanın çok ötesindedir. “*Mehmet Ok*” tarafından yazılan bir anıda “*Yüksek dağlara*

çıkınca iki rekât namaz kıl ve rabbine tefekkür et” (Ok, 2013) tavsiyesi ile Önder Bektaş tarafından kaleme alınan *“Bak şu Halbaba’nın haline / Görmeyecek yer yok / Kıрма kimsenin kalbini / Yapacak ustası yok”* (Bektaş, 2013) dörtlüğü bu kültürel zenginliğin yansımalarından bir kaçıdır.

Anı defterine göre ziyaretçilerin büyük çoğunluğu Halbaba’ya ilk kez gelmiştir. Yine bunun yanında iki-üç-dört-beş... kez gelenler de azımsanmayacak kadar fazladır. *“İsmail Yıldırım”* isimli bir ziyaretçi *“Allah’ım bana bu yıl ikinci kez çıkmayı nasip eyledi”* diyerek Halbaba hakkında şu bilgileri vermiştir: *“Allah’a duanın yeridir Akılbaba; dileklerin kabul olduğu yerdir, Akılbaba; dertlilerin derman bulunduğu, Allah’tan ne istenirse kabul olan yerdir Akılbaba”* (2011). Halbaba’yı ilk kez ziyaret edenlerin bu denli çok olması Halbaba gibi bir kültür mirasının tanıtıldığı izlenimini vermektedir. Halbaba ziyaretçilerinden *“Ramazan Aydın”* şu dilekleri paylaşmıştır: *“...En son çocukluğumda geldiğim Akılbaba dağına 15 yıl aradan sonra yine nasip olmak çok güzel. Yarabim sana binlerce kez şükürler olsun. Hamd sana, dualar sana, yarabbi...”*(2013). Bazı ziyaretçiler çocukluğunda tanıştığı Halbaba’yı bugün kendi çocuklarıyla tanıştırmaktadır. Söz konusu bu durum Halbaba’nın kuşaklar arası bir ziyaret mekânı olmasını sağlamaktadır. Bu konuyla ilgili *“Celal Aydın”* tarafından şu anı kaleme alınmıştır: *“...Çevresinin ve belki de bölgenin en yüksek tepesi olması nedeni ile nice kuşakların ziyaret mekânı olmuştur. Ve de halen olmaya devam edecektir. Benim şimdiki yazdığım notu [bir] daha [ki] gelişimde -bir gün gelip görmek nasip olursa- çocuklarım yapar diye düşünüyorum”* (2013). Bu durum kültür unsurlarının tanınması, hatırlanması ve korunarak yaşatılması açısından son derece önemli bir ayrıntıdır.

Anı defterlerinde çoğunluğu Türkçe olmakla birlikte, İngilizce’yi ve Arap alfabesini kullanarak dilek yazarlar da olmuştur. Ancak ziyaretçilerin yazı dili her ne olursa olsun dileklerin benzerlikleri dikkat çekmiştir. Halbaba’ya gelen ziyaretçilerin dilekleri şu şekilde sıralanabilir: *“Vatana, millete hayırlı evlatlar yetiştirme, Hz. Peygamber’e ve onun getirdiği dine sadık bir mümin olma ve âhiret gününde onun safında yer alma, cennete gitme, cehennemden korunma, hacca gitme, sınavlara hazırlanan veya herhangi bir eğitim kademesinde öğrenci olan çocuklar için zihin açıklığı, hastalara şifa, dertlilere deva, sağlıklı bir ömür geçirme isteği, birbirine sevdalı gençlerin kavuşma isteği, gibi manevi istekler yanında, doktor olma, ABD’ye gitme ve bol para kazanma isteğiyle ev ve araba”* satın almaya yönelik maddi dilekler de sık karşılaşılanlar arasındadır. Yakın zamanda yazılan *“Mısır, Irak ve Suriye’deki iç çatışmanın son bulmasına”* yönelik bir dilek ayrıca ilgimizi çekmiştir. Halbaba’yı ziyaret eden çocukların dilekleri büyüklerinkinden farklıdır. Onlar *“futbolcu olmak, tuttuğu takımın formasını almak, tuttuğu takımın şampiyon görmek”* gibi dilekler dilemişlerdir. Dileklerin kimi zaman resimlere dönüştürüldüğü de tespit edilmiştir. (Kılıç, 2013).

Resim 4. Halbaba dilekleri

Halbaba’da dilek dileyip dileği kabul olanlar şükürlerini sunmaya gelir, mutluluklarını Halbaba ile paylaşırlar: *“Ya rabbi bana verdiğin huzur ve mutluluk için sana teşekkür ederim. Yıllar önce -Allah’ım baba çocuk nasip et, demiştim. Yüksek dağlar ve evliyalar hürmetine kabul ettiğin için de teşekkür ederim”* (Yıldırım, T.Y.¹⁵). Dileği kabul olan ziyaretçiler şükür namazı kılarlar ve herhangi bir adakları varsa onu icra ederler.

Anı defterlerinde dikkat çeken bir diğer husus da Halbaba’nın ziyaret edildiği günlerdir. Halbaba’ya mübarek günlerde (bayramlarda) çıkanlar azımsanmayacak sayıdadır. İslam inancına göre Cuma günleri bayramdır. Semaya açılan eller boş çevrilmez. Halbaba’ya çıkanların Cuma günlerini tercih etmesinin asıl gerekçesi bu kutsiyetin yaşam boyu sürmesidir. Yine bunun dışında Ramazan ve Kurban arifesi, bayram günleri (Ramazan ve Kurban Bayramlarında) yapılan ziyaretler Halbaba’dan feyz almak ve faydalanmak bakımından seçilecek en iyi tarihlerdir. *“Hidayet Yılmaz”* ve arkadaşları *“Bu Bir İlk”* isimli anılarında *“Tarihte bir ilk olarak elhamdülillah bu yüce tepede iftar yapma nasip*

¹⁵ Tarih yok

oldu...” (2011) diyerek bu maneviyata dikkat çekmişlerdir. Halbaba'nın şehre uzaklığı ve engebeli yolu çoğu zaman insanları bu kutsal olduğuna inanılan mekânı ziyaretten alıkoymaktadır. Halbaba'yı ziyaret edenlerin temel dileği en kısa zamanda ya da aradan yıllar geçse de tekrar görüşebilme isteğidir. Bunun yanında zirveye çıkabilme kuvvet ve cesareti verdiği için Allah'a şükürler sunulur.

Sonuç

Bu makalede dağ ve eren kültüründen hareketle Halbaba dağının Türk kültürü ve inanişindeki yeri üzerinde durulmuştur. Çalışmada Halbaba'daki ocak/dilek kuyusu çevresinde oluşan inanişlar üzerinde durularak, kaynak kişilerden derlenen anılar incelenmiştir. Buna ilaveten dağ kültürü ve taşların mitolojideki birlikteliği Halbaba dağında da tespit edilmiştir. Bu taşlar çevresinde oluşan inanişlar değerlendirilerek kaynak kişilerden derlenen memorata yer verilmiştir. Halbaba'da ocak ve taşlar etrafında “böcek yakalama, bez bağlama, taş dizme” ritüelleri tespit edilmiştir. Bunun yanında dilek namazı (şükür namazı) kılp Kur'an okuyarak dilek dileyen ziyaretçiler de bulunmaktadır. Dileği kabul olanlar herhangi bir adakta bulundularsa onu îfâ ederler. Çalışmada ayrıca son yıllarda tutulmaya başlanan Halbaba anılarından hareketle “ziyaretler ve dilekler” üzerine kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Halbaba etrafında derlenen bilgileri desteklemek amaçlı resimler kullanılmıştır. Daha çok sözel belleklerde yaşatılan Halbaba ve dağ kültürü bu çalışmayla bilimsel ortama taşınmıştır.

Karadeniz “Otçu-Göçü” olarak nitelenen yayla şenlikleri açısından zengin bir bölgedir. “Kümbet, Bektaş, Karaovacık, Kazıkbeli, Buları, Çıkırıkkapı” vb. gibi yaylalarda düzenlenen ve çoğunlukla şölen havasında geçen eğlenceler, konu olarak saf Karadeniz kültürünün işlendiği organizasyonlardır. Kümbet yaylası her yıl düzenlenen şenlikler aracılığı ile binlerce ziyaretçiyi ağırlamaktadır. Yöresel şenlik havasında geçen iki günlük yayla eğlencesi “Kümbet'i” “Salun Çayırı'yla, Aymaç'ıyla, çarşısıyla ve Koç Kayası”yla yaylaların göz bebeği ve bir yayla markası haline getirmiştir. Diğer yaylalarda düzenlenen şenlikler için de aynı durum söz konusudur. Daha çok yaz ayında düzenlenen bu organizasyonlar, yaylacılık geleneklerinin en canlı yaşandığı zaman dilimleridir. Bu şenlikler yöre insanı tarafından günübirlik tatiller olarak görülmektedir. Böylesine zengin bir kültür mirasının sadece yaz döneminde ziyaret edilebilir olması bir dezavantaj olarak görülmekle birlikte bu konunun enine boyuna düşünülerek avantaja dönüştürülmesi de mümkündür. Yerel yönetimler, gerekli alt yapı (ulaşım, konaklama vb.) hizmetlerini temin ederek saf kültürün işlendiği bu organizasyonların daha canlı bir şekilde yaşanmasını/yaşatılmasını sağlayabilir. Bu kapsamda düzenlenen organizasyonlar aracılığıyla bölgeye gelen ziyaretçilere Halbaba dağı gibi kutsal mekânlardan oluşan eren ve ören yerleri tanıtılmalı, buralara yönelik günübirlik geziler düzenlenmeli, bu mekânlardaki kültürel dokunun yaşatılması yönde girişimlerde bulunulmalıdır. Halbaba dağının eteklerinde bir şenlik alanı kurularak bu bölgenin hem yerli hem de yabancı ziyaretçilere tanıtılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Bu nevi bir girişimin yöre insanı tarafından da olumlu karşılanacağı düşünülmektedir. Unutulmaya yüz tutmuş kültür miraslarının bizzat ziyaret edilerek diğer bir ifade ile yaşanılarak yaşatılacağı unutulmamalıdır. Halbaba anı defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla bölge 7'den 70'e her yaştan ziyaretçi çekmektedir. Yukarıda söz edilen uygulamalar ile birlikte bölgenin daha canlı bir turizm mekânı olması sağlanabilir.

Ekler

Resim 5. Halbaba ziyaretçilerinden bir görünüş.

Resim 6. Taş yığarak dilek dileyen ziyaretçiler

Resim 7. Kur'an okuyan bir ziyaretçi.

Resim 8. Namaz kılan bir ziyaretçi

Resim 9. Halbaba ve civar obalar hakkında sohbet.

Kaynakça

- Bayat, F. (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. *Folklor/Edebiyat, Cilt: 12, Sayı: 46*, 47-60.
- Boratav, P. N. (2003). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: K. Kitaplığı.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). Türk Halk Kültürü'nde Memoratlar ve Halk İnançları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, A. ve Şahin, H. İ. (2008). Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 19*, 116-126.
- Ecer, A.V. (2011). Hira Dağından Erciyes Dağına Dağların Kutsallığı. *Kayseri Ticaret Odası Dergisi, Sayı:8*, 100-105.
- Elçin, Ş. (2010). Kerem ile Aslı Hikâyesi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1993). Dağ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:8*, 400-401.
- İnan, A. (1998). Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü. Makaleler ve İncelemeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:2, 253-259.
- Kalafat, Y. (2010). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (1993). Dağ: Eski Türkler'de Dağ Kültü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:8*, 401-402.
- Ocak, A. Y. (2010). Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi. Cilt:2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önal, M. N. (2003). Dağ Kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğla'daki Yansımaları. *Bilig, Bahar, Sayı: 25*, 99-124.
- Selçuk, A. (2010). Horasanda Eren Anadolu'da Evliya: Acısu Sıraç Köyü Örneğinde Kahraman Atalar Kültü. *Millî Folklor, Yıl: 22, Sayı: 87*, 136-147.
- Tan, A. O. (1946). Yaylâmin Dağları. *Aksu, Sayı: 41-42*, 6.
- Tekin, T. (2006) Orhon Yazıtları. Ankara: TDK Yayınları.

Sanal Kaynaklar

- http://www.espiyesahinyuva.com/?category_name=akilbaba-yaylasihalbaba, (29.08.2013).
- <http://www.haritatr.com/harita/Akilbaba-Tepe/76454>, (10.09. 2013).
- <http://www.indirvideo.net/kemal-senpınar-halbaba-benim-dagim-hq--48686.html>, (08. 05.2013)
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5227496e2e5183.77455462, (04.09.2013).
- <http://www.antoloji.com/yukseginde-yavru-sahin-seslenir-yildiz-dagi-siiri/> (15.09.2013).
- <http://www.alucrahaber.com/yazar/kalkinmak-ve-buyumek-bizim-de-hakkimiz-143.html> (15.09.2013).
- <http://giresuntanitim.blogspot.com/2011/03/yeryuzu-sekilleri.html>, (29.08.2013).
- <http://catak.info/haberdetay.asp?ID=109>, (29.08.13).

Kaynak Kişiler

- Kırca, Süleyman, (2013). Giresun/Espiye Cibril Mahallesi doğumlu ve 59 yaşında. *Kardeşi (Musa Kırca) jeoloji mühendisidir.* Mehmet Özdemir tarafından 20.09.2013 tarihinde Halbaba ile ilgili sohbet esnasında tutulan notlar.
- Memiş, Döner, (2013). Giresun/Espiye Şahinyuva doğumlu ve 46 yaşında. Mehmet Özdemir tarafından 10.09.2013 tarihinde Halbaba araştırmasında tutulan notlar.
- Memiş, Hacer, (2013). Giresun/Espiye Tikence Köyü doğumlu ve 60 yaşında. Mehmet Özdemir tarafından 10.09.2013 tarihinde Halbaba araştırmasında tutulan notlar.
- Memiş, Temel, (2013). Giresun/Espiye Tikence doğumlu ve 48 yaşında. Mehmet Özdemir tarafından 10.09.2013 tarihinde Halbaba araştırmasında tutulan notlar.
- Özdemir, Süriye, (2013). Giresun/Espiye Gebelli Köyü doğumlu ve 48 yaşında. Mehmet Özdemir tarafından 14.05.2013 tarihinde tutulan notlar.
- Tös, İsmail, (2013). Giresun/Espiye Çepni Köyü doğumlu ve 58 yaşında. Notlar Mehmet Özdemir tarafından 16.04.2013 tarihinde çocukluk anılarını anlatırken tutulmuştur.

Anı Defterindeki Yazılara Ait

- Abanoz, Tuğçe, (2013). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
- Atbaş, Elem, (2011). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
- Ayaz, Ramazan, (2011). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
- Aydın, Celal, (2013). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
- Aydın, Ramazan, (2013). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
- Bektaş, Ahmet, (2013). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.

Bektaş, nder, (2013). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
Kılıç, Seher, (2013). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
Ok, Mehmet, (2013). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
Takır, Nurdane, (2011). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
Yıldırım, İsmail, (2011). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
Yıldırım, N. (T.Y.). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.
Yılmaz, Hidayet ve Diğerleri, (2012). Halbaba Anı Defterindeki Notlar.